

УДК 811.112.2'42:159.942.5

О. М. Лащук – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

Актуалізація бінарного концепту “NÄHE” як душевно-емоційного стану людини в німецькомовному художньому дискурсі*Роботу виконано на кафедрі німецької філології ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті досліджено структуру бінарного концепту “NÄHE”, представлено понятійний, перцептивно-образний та ціннісний складники концепту в німецькому художньому дискурсі, побудовано ланцюги доменів, які мотивують концепт “NÄHE” на основі базових доменів “внутрішній / навколишній світ людини”.

Ключові слова: концепт, понятійний складник, перцептивно-образний складник, ціннісний складник, домен, бінарний концепт.

Лащук О. М. Актуализация бинарного концепта “NÄHE” как душевно-эмоционального состояния человека в немецкоязычном художественном дискурсе. В статье исследована структура бинарного концепта “NÄHE”, представлены понятийный, перцептивно-образный и ценностный компоненты концепта в немецком художественном дискурсе, построены цепи доменов, которые мотивируют концепт “NÄHE” на основе базовых доменов “внутренний / окружающий мир человека”.

Ключевые слова: концепт, понятийный компонент, перцептивно-образный компонент, ценностный компонент, домен, бинарный концепт.

Lashchuk O. M. Actualization of the Binary Concept “NÄHE” as the Inner-Emotional State of a Person in German Fictional Discourse. The article reveals the structure of the binary concept “NÄHE”, presents notional, perceptive-imaginary and axiological component of the concept in German fictional discourse, constructs domain chains which motivate the concept “NÄHE” on the basis of fundamental domains “inner / world of the man / environment”.

Key words: concept, notional component, perceptive-imaginary component, axiological component, domain, binary concept.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження концептів – одне з ключових завдань когнітивної лінгвістики. Концепти конструюють наше знання про живі істоти та об'єкти, що є базою когнітивної сутності, яка дає змогу пов'язати зміст зі словом. Наукові розвідки в межах когнітивної лінгвістики вказують на те, що концепт тісно пов'язаний з асоціативним простором лексеми і в ньому виявляється. Концепти не тільки мисляться, а й переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій та антипатій, а інколи й зіткнень. Тому в цій роботі досліджується структура концепту “NÄHE” як виразника внутрішнього світу особистості, який проявляється в суспільних відносинах.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Сучасна лінгвістика виявляє неабиякий інтерес до вивчення та дослідження когнітивного підходу, а термін “концепт” є одним із найбільш уживаних. Цей термін досліджується в межах двох напрямів: лінгвокультурного та лінгвокогнітивного. Концепти досліджували та надалі вивчають Р. Джакендофф, Дж. Лакофф, А. Вежбицька, Д. С. Лихачов, Р. М. Фрумкіна, Ю. С. Степанов, Є. С. Кубрякова, А. Д. Шмельов, А. А. Залевська, І. А. Стернін, З. Д. Попова, В. І. Карасик, В. А. Маслова, Є. І. Морозова та ін. Концепт має складну структуру. Дослідники концептів з погляду лінгвокультурології вважають, що структура концепту подібна до побудови семантичного поля, яке складається із ядра та периферії. Ядро концепту – основна, актуальна ознака, універсальна для різних етнічних угруповань [7]. На периферії перебуває все те, що є під впливом культури, традицій, народного чи особистого досвіду [5].

На сьогодні немає єдиної загальноновизнаної дефініції концепту. Такі дослідники, як С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, М. А. Красавський, А. М. Приходько, Ю. С. Степанов наголошують, що концепт – це багатомірне ментальне утворення, в якому виділяються декілька якісно відмінних складників: понятійний, перцептивно-образний / асоціативно-образний / образний, ціннісний, значимий. Понятійний складник відображає ознакову та дефініційну структуру концепту; образний (також асоціативний чи перцептивно-образний) фіксує когнітивні метафори; ціннісний – засвідчує суб'єктивно-

оцінне ставлення до відображеного; значимий – визначає місце, яке займає ім'я концепту в мовній системі (сполучуванність імені концепту) [1; 4; 6, 7]. До значущих характеристик відносять семантичний опис синтагматичних та парадигматичних зв'язків слова-імені концепту, побудову синонімічного й антонімічного рядів імені концепту, встановлення його словотвірної продуктивності [1, 10–11].

Метою дослідження є визначення та вивчення структури бінарного концепту “NÄHE” та побудова його концептополя. Мета роботи передбачає виконання таких **завдань**: виділити групи значень бінарного концепту “NÄHE”; описати концептуальну схему базових доменів у межах смислового блоку “душевно-емоційного стану близькості”; виділити зв'язки доменів та домінуючі домени.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оскільки доступ до будь-яких концептів ми отримуємо безпосередньо через мову, тому потрібно звернутися до лексикографічних джерел. Розглянемо значення концепту “NÄHE”. Тлумачні словники німецької мови *Duden* та *Wahrig* презентують концепт “NÄHE” як важливий елемент невербального спілкування, елемент навколишнього середовища та внутрішнього світу людини. Іменем концепту “NÄHE” виступає іменник *Nähe* та його сім'я: *Näherung, sich jmdm nähern, nahen, nahe, nahebei*.

Вибірki значень зі згаданих словників [10–13; 16; 17] вказують, що, лексема “NÄHE” має такі значення:

- 1) *geringe räumliche Entfernung, Abstand;*
- 2) *Nachbarschaft, unmittelbare Umgebung;*
- 3) *leibhaftig;*
- 4) *geringe zeitliche Entfernung (Boden-, Erd-, Körper-, Natur-, Ruf-, Zeitnähe);*
- 5) *das Nahesein;*
- 6) *enge Beziehungen.*

Із номіналізації цього концепту словниковими одиницями можна зробити висновок, що концепт “NÄHE” є бінарним, оскільки досягнути його суть неможливо без його опозиції – “Distanz”.

Електронний словник німецької мови двадцятого століття подає до засобів вербалізації цього концепту синоніми наведених лексем: 1. *Gemeinschaft, Seelenverwandtschaft, Verbundenheit, Vertrautheit;* 2. *Innigkeit, Intimität, Vertraulichkeit;* 3. *nahe Umgebung;* 4. *Nahesein* [9].

Спираючись на отримані дані, лексеми, які об'єктивують концепт “NÄHE”, доцільно об'єднати в смислові блоки: 1) “NÄHE” як невелика просторова відстань; 2) “NÄHE” як вказівка на час; 3) “NÄHE” як вияв душевно-емоційного стану людини, близькості у стосунках.

Дослідження присвячене вивченню останнього смислового блоку (“NÄHE” як вияв душевно-емоційного стану людини). Аналізуючи словникові дефініції таких авторитетних джерел, як *Duden, Wahrig, Görner H. u. G. Kempcke*, зауважили, що визначення, яке нас зацікавило, майже завжди посідає останню позицію і містить найменше прикладів, синонімів, похідних слів, що вказує на часткове висвітлення цього смислу. Електронний словник німецької мови двадцятого століття [9] дає більш розгорнутий синонімічний ряд лексем, який конкретніше вказує саме на внутрішні переживання, близькі стосунки між людьми, емоції. Синонімічні слова можуть представляти один і той самий концепт. Коли речення синонімічні, про них можна сказати, що вони представляють одну і ту ж пропозицію [8, 16]. Аналіз синонімів та супровідних слів уможливорює створення мовно-мисленевого портрета предмета чи явища. У процесі творення такого портрета супровідні слова відтворюють окремі фрагменти образу предмета, що дозволяє інтерпретувати культурно значущі смисли, а семантична структура слова-імені відкриває його значеннєве наповнення [3, 27].

До інтенціоналу концепту як одиниці, яка є психологічною за своєю специфікою, на перший погляд, “наївного знання”, можуть додаватися випадкові ознаки, закріплені в особистому досвіді, в побутових знаннях індивіда [8, 18–19]. Тому розгляд концепту “NÄHE” у ракурсі душевно-емоційного стану зумовлений таким принципом – важливість для людини, задоволення її душевних потреб. Це попередить комунікативні недоречності у процесі міжкультурного спілкування.

Людина розвиває своїх душевних сили та моральні якості, зосереджуючись не лише на собі (що також важливо), а й перебуваючи в постійній взаємодії зі світом, що дає змогу розглядати її як відкриту систему.

Свою увагу ми зосереджуємо на представленні концепту “NÄHE” як особливого виду модусу, що містить оцінно-контрастне забарвлення. Тому в цьому значенні концепт “NÄHE” входить у більш

загальний клас “оцінна кваліфікація”. Отже, понятійною стороною концепту “NÄHE” у дослідженні є душевно-емоційний стан людини.

Актуалізація асоціативно-образного складника концепту – це знання, образи, асоціації, які виникають у свідомості щодо цього денотата. Сприйняті об’єкти реального світу утворюють у свідомості людини певний ментальний образ [6, 21].

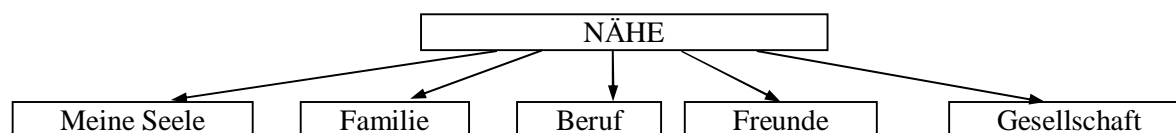
Отож, асоціативно-образний складник концепту “NÄHE” актуалізується як: а) РОДИННІ ЗВ’ЯЗКИ (*Verwandtschaftsverhältnis*), які проявляються у вираженні почуття любові, захопленні своїми дітьми, вживанні пестливих слів, звертань (*entzückend sein, die “Kleine”, liebe Mama, süßes Kind*). Більшу кількість вилучених одиниць становлять прикметники і прислівники, які мають оцінний характер. Характерним є вживання власних імен, звертань для підкреслення небайдужості або іменників для позначення соціальних ролей (матір, дочка), причому ці лексичні засоби обов’язково позитивно марковані. Наприклад: *Beide, Mutter und Tochter, waren fleißig bei der Arbeit* [18, 2]; *Die Mutter wollte nicht zeigen; wie entzückend sie ihr eigenes Kind finde, zu welcher Regung mütterlichen Stolzes sie voll berechtigt war; Man nannte sie die “Kleine”* [18, 2]; *ich muß dir nämlich sagen, meine süße Effi...; Ja, liebe Mama, was soll ich da sagen* [18, 13]; *Und während sie das sagte, warf sie sich heftig weinend vor der Mama auf die Knie und küßte ihre beiden Hände* [18, 16]; *Das arme Kind. Sie hat Sehnsucht* [18, 22]; *sie lachte und schmiegte sich an ihn und wollte ihm die Hand küssen* [18, 28];

б) ТІСНІ ДРУЖНІ ЗВ’ЯЗКИ (*freundliche Beziehungen*), товаришування (*Freunde sein, bleiben*), готовність допомогти (*Hilfsbereitschaft*), неофіційні звернення (*duzen*), проведення вільного часу разом (*bei der Arbeit zusammen sein, lernen, spielen, plaudern*). У цьому блоці згрупована лексика зі субстантивним компонентом, який позначає лексему “друг”. Наприклад: *Wir bleiben doch gute Freunde* [18, 4]; *Er will hier alte Freundschaft und Verwandtschaft wiedersehen* [18, 5]; *der alte Ritterschaftsrat noch einmal das Wort, um in einer zweiten Ansprache das allgemeine Familien-Du zu proponieren. Er umarmte dabei Innstetten und gab ihm einen Kuß auf die linke Backe* [18, 8];

в) ДОВІРЛИВІ ІНТИМНІ СТОСУНКИ, що передбачає виклад секретів, довірливі бесіди, (*vertraulich reden*), розпитування (*wissen lassen*), прояв симпатії (*liebkosend*). Наприклад: *sie schmiegte sich liebkosend an sie und sagte: “Verzeih”* [18, 7]; *sie sagte beinahe vertraulich: “Es ist am Ende das Beste...”*; *Laß mich also wissen, Schatz, was du noch weiter auf dem Herzen hast* [18, 14];

г) ЧУЙНІСТЬ, ДЕЛІКАТНІСТЬ (*Feinfühligkeit, Taktgefühl*) представлені вибаченням (*Pardon sagen*), невтручанням у справи інших, тактовністю (*nicht hindern*). Наведемо приклади: *Effi nahm die Hand der Mama und küßte sie; Ach, wie werd ich mich nach euch sehnen* [18, 15]; *Er sprach noch mehr dergleichen, allerhand Antibeamtliches, und entschuldigte sich von Zeit zu Zeit mit einem kurzen, verschiedentlich wiederkehrenden “Pardon”* [18, 9]. *Effi ist unser Kind, aber seit dem 3. Oktober ist sie Baronin Innstetten. Und wenn ihr Mann, unser Herr Schwiegersohn, eine Hochzeitsreise machen und bei der Gelegenheit jede Galerie neu katalogisieren will, so kann ich ihn daran nicht hindern* [18, 22]; *in ihrer Haltung sind sie weniger respektvoll, eigentlich gar nicht, aber ihr Ja ist Ja und Nein ist Nein, und man kann sich auf sie verlassen* [18, 23].

Асоціативно-образний шар містить набір концептуальних схем, які реконструюються, мають найчастіше чуттєвий імперичний характер. Відзначимо лише, що в центрі концепту “NÄHE” перебуває конкретна людина зі своїм багатим внутрішнім світом.

Схема 1. Схема асоціативно-образного складника концепту “NÄHE” на основі смислового блоку “душевно-емоційна близькість”

Концепт “NÄHE” має, так би мовити, різноспрямованість на внутрішнє і зовнішнє.

Потрібно звернути увагу на ще один термін когнітивної лінгвістики – домен. Відповідно до центрального принципу когнітивної семантики, концепти, збережені в мисленні, не є ізольованими одиницями. Їх можна зрозуміти тільки в контексті структур певних знань. Найбільш загальним тер-

міном для таких структур є домен [14, 2; 15, 147], який становить зв'язну область концептуалізації, щодо якої характеризується семантична одиниця. Згідно з Р. Ленекером, домени можуть бути базовими й небазовими, відмінність між якими залишається відносною. Небазовим доменом може бути фоновий концепт або концептуальний комплекс різного ступеня складності, концепти займають у ньому вищі й нижчі рівні концептуальної організації [15, 150]. Концептуальною моделлю цієї ієрархічно організованої бази даних є “мережа в мережі”.

Розглянемо послідовність доменів концепту “NÄHE” на основі домену “внутрішній світ людини / внутрішня близькість”, що реалізується як якості внутрішньоіманентної людини, при цьому виділяється духовний (вищий) рівень та емоційний рівень (нижчий). Ці рівні перебувають у нерозривному зв'язку, що в кінцевому результаті зводиться до оцінної якості (*bewertende Komponente*). Негативні оцінки призводять до дистанції із самим собою, зі своїми внутрішніми переконаннями (*sich distanzieren, depremiert sein*).

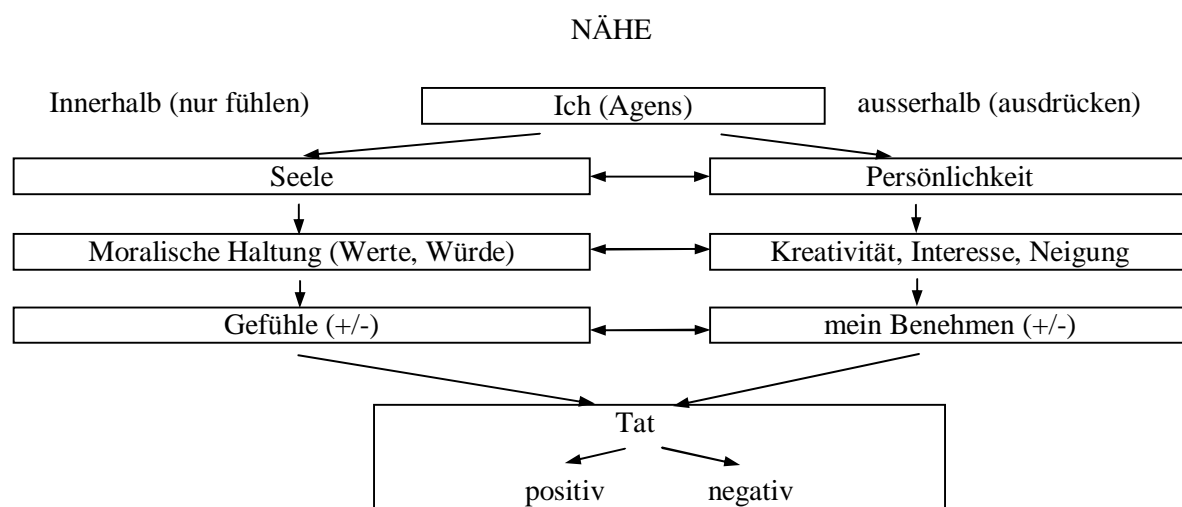

Схема 2. Великий ланцюг доменів, який мотивує концепт “NÄHE” на базі домену “внутрішній світ людини”

Послідовність доменів, які мотивують концепт “NÄHE” на основі домену “навколишній світ людини / зовнішня близькість” висвітлює інший бік цього бінарного концепту. Перш за все, цей домен виявляється в поведінці у докільлі, до якого належать сфери людського життя (сім’я, робота, друзі, суспільство), що здійснюється в циклічному русі й поєднання яких залежить від впливу на цей домен базового домену “внутрішній світ людини / внутрішня близькість”.

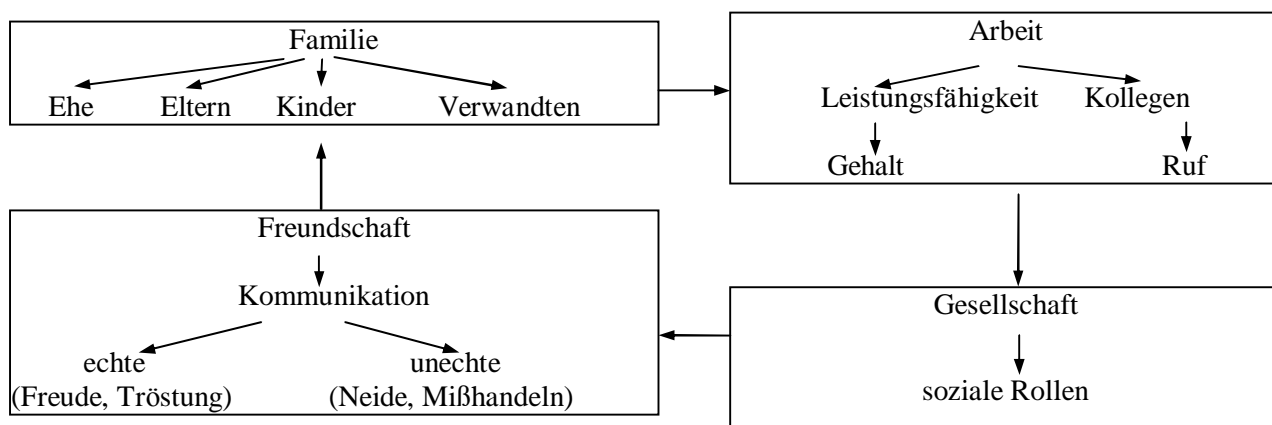

Схема 3. Великий ланцюг доменів, який мотивує концепт “NÄHE” на базі домену “навколишній світ людини”

Саме цей домен буде визначальним у творенні психологічних ролей, ідентичних або ж відмінних, із власними ідивідуальними характеристиками. У цьому полягає значима сторона концепту. Якщо потреба грати роль, яка значно відрізняється від ідентичності людини, призводить до рольово-

го конфлікту (що цілком закономірно), то різні особистості використовують неоднакові стратегії і тактики поведінки в умовах цього конфлікту [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, домен “внутрішній світ / внутрішня близькість” щодо себе є базовим і визначатиме маркованість наступних доменів (стосунки із сім’єю, на роботі і т. і.), через нього проходитимуть усі інші. Наприклад, внутрішнє самонезадоволення в більшості випадків тягтиме за собою незадоволення іншими. Будь-які стосунки людей існують у межах певних соціальних відносин, які були утворені за внутрішніми переконаннями групи людей (соціуму) чи сукупності певних груп (нація). Втрата моральної рівноваги (кількість негативно маркованих доменів переважає) призвела б до дистанції із суспільством. Запорукою успішного існування людини в ньому є емоційний баланс. У цьому напрямі вбачаємо **перспективність** подальшого дослідження польової структури бінарних концептів “NÄHE” і “DISTANZ” та їхнє зіставлення.

Література

1. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.
2. Горностай П. П. Личностные характеристики ролевого поведения / П. П. Горностай // Вісн. Харк. держ. ун-ту. – 1999. – № 439. – С. 18–22.
3. Єсипенко Н. Г. Концепт як оперативна одиниця лінгвокультурології / Н. Г. Єсипенко // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”. – 2011. – Вип. 19. – С. 25–30.
4. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику / отв. ред. М. В. Пимонова. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 255 с.
6. Приходько А. Н. Концепт как трехмерное ментальное образование / А. Н. Приходько // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. – 2006. – Вип. 49. – С. 20–25.
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
8. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, І. П. Сусов // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 726. Серія : Романо-германська філологія. – 2006. – Вип. 49. – С. 14–20.
9. Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dwsds.de>
10. Duden: Bedeutungswörterbuch, völlig neu bearb. u. erw. Auflage. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1985. – 797 S.
11. Duden : Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich: Dudenverlag, 2008. – 959 S.
12. Duden: Sinn- und sachverwandte Ausdrücke / hrsg. u. bearb. von Wolfgang Müller. – 2., neu bearb. u. aktualisierte Aufl. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographisches Institut, 1986. – 801 S.
13. Duden: Stilwörterbuch der deutschen Sprache: d. Verwendung d. Wörter im Satz, völlig neu bearb. u. erw. Aufl. / von Günther Drosdowski. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1988. – 864 S.
14. Fillmore Ch. Case for case reopened / Ch. Fillmore // Syntax and semantics 8: Grammatical relations / Cole P. (ed.). – New York : Academic Press, 1977. – P. 76–138.
15. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar. V. 1: Theoretical prerequisites / R. W. Langacker. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – P. 150.
16. Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache / hrsg. von H. Görner und G. Kempcke. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1980. – 643 S.
17. Wahrig G. Der kleine Wahrig Wörterbuch der deutschen Sprache / G. Wahrig. – München : Mosaik, 1982. – 943 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

18. Fontane T. Effi Briest / Theodor Fontane [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/ebooks/5323>

Статтю подано до редколегії
10.03.2011 р.